

Слободан Антонић
Филозофски факултет
Београд

UDK: 329.055
Оригиналан научни рад
Примљен: 12. јуна 2005.

СТРАНАЧКО ПОИСТОВЕЋЕЊЕ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ*

У првом делу чланка поставља се питање зашто у Србији постоји огромна изборна колебљивост (volatility) уз истовремену раширеност страначког поистовећења (party identification). Теškoћа је у томе што, по изворној теорији, једно са другим не може да иде. У другом делу чланка излаже се основна теоријска поставка о страначком поистовећењу. У трећем делу чланка описује се начин истраживања страначког поистовећења у Србији. Закључује се да постоји извесно одступање од изворне теоријске поставке. У завршном делу чланка износе се неке недоумице у вези примене теорије о страначком поистовећењу изван САД и дају извесне препоруке када је реч о Србији.

Кључне речи: изборна колебљивост, страначко поистовећење, истраживачке процедуре, изборно понашање, Источна Европа.

Српски случај

У Србији је прилично велика изборна променљивост (volatility). Наше странке, од избора до избора, губе или добијају на стотине хиљада гласова. То значи да оне, само између једних избора, могу да преполове или удвоструче добијене гласове. СПО и СРС су, у септембру 2000. године, узеле 1,2 милиона гласова мање него 1997. То значи да је СПО изгубио 65%, а СРС 59% својих гласача. СПС је у децембру 2000. добио 0,9 милиона гласова мање него у септембру исте године. То је губитак од 65% гласова. СРС је на изборима 2003. добио 700 хиљада гласова више него у децембру 2000. То је добитак од читавих 228%. Али, СРС је на општинским изборима 2004. изгубио 600 хиљада гласова (прерачунато на цело бирачко тело). То је опет губитак од 56%. ДСС је 2003. добио 450 хиљада гласова мање него Војислав Коштуница у септембру 2002. До општинских избора 2004. ДСС је изгубио још 450 хиљада бирача. То је читавих 66% гласова мање него на изборима 2003. Г17 плус је на првим изборима на којима је учествовао, 2003. године,

* Овај чланак део је рада на пројекту "Трансформацијске стратегије друштвених група у Србији" (руководилац Анђелка Милић), који се ради при Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду уз новчану помоћ Министарства за науку Републике Србије. Изван ових установа, особа којој такође припадају заслуге за његов настанак – због размене идеја и литературе, као и због белешки великодушно уступљених – јесте Александра Сајц. Али, сва неразумевања и погрешке испољене у овом раду искључиво су кривица његовог писца.

узео 440 хиљада гласова. Већ следеће године, на општинским изборима, изгубио је 310 хиљада или 72% бирача. Коначно, Богољуб Карић је изненада одлучио да се бави политиком и одмах освојио 570 хиљада гласова. Али, његова странка на општинским изборима, свега четири месеца доцније, имала је мање 420 хиљада или 73% гласова него њен првак на председничким.

Да бисмо схватили стварне размере изборне променљивости у Србији можемо је упоредити са оном у развијеним демократијама. Три странке које су у Србији, у раздобљу 1990-2003, најчешће учествовале на изборима биле су СПС, СПО и СРС. Просечна променљивост њихове страначке подршке (*variability of party support*) између две изборне утакмице, у односу на све гласаче, била је редом: 10,9%, 4,8% и 15,4%¹. Заједно, то чини променљивост од 10,4%. Насупрот томе, просечна страначка променљивост у Западној Европи и Северној Америци, у раздобљу 1945-1995, није била већа од 3,2% (Drummond, 2002: 10). Овако посматрано, стопа промене у страначкој подршци у Србији три пута је већа него у земљама развијене демократије.

Ништа мања променљивост не влада ни у односу на само гласање. На септембарске изборе 2000. године изашло је 630 хиљада бирача више него 1997, али је на децембарске изборе 2000. изашло милион бирача мање него на септембарске. У тој равни излазност је остала и на скупштинским изборима 2003. године, да би се на општинским изборима 2004. спустила за нових 1,2 милиона. Истина, и у другим земљама на општинским (или европским) изборима гласа мање бирача него на државним (Catt, 1996:123). Али, није баш уобичајено да колебање износи трећину бирача².

Изборну променљивост у Србији са оном у другим земљама упоредио је и Владимир Гоати (2004: 185). Пошао је од податка да је просечна колебаљивост (*volatility*) у земљама западне демократије око 10%, у старијим латиноамеричким демократијама око 20%, а у четири послекомунистичке земље око 35%. Сам је, пак, израчунао да је у Србији изборна непостојаност, од 1990. до 2003. године, износила читавих 50%. Закључио је да је «у Србији

---

¹ Проценти се односе на укупан изборни исход. Као гласови за СПС 1997, а за СПО 1992. и 1993, узети су они које су добиле «Лева коалиција» и «Депос».

² Кру даје податак, за државне изборе, да је степен колебаљивости у одазиву бирача у западним земљама од Другог светског рата до 1980. износио само 2,7% (Stewe 1981: 238). Излазност на општинским изборима у Србији, 2004. године, од 39,5% није далеко од излазности која се уобичајено бележи на општинским изборима у САД. Она такође није далеко ни од – иначе често навођеног примера – за ниску излазност – општинских избора у Пољској, 1994. године (34,1%). Оно што, међутим, разликује Србију од САД, јесте велика промена која у Србији постоји у гласању на државним изборима. Рецимо, излазност у септембру 2000. године била је 74%, а у децембру 2000. године 58%. Србија се разликује и од Пољске по томе што је у овој другој земљи излазност мала и на државним изборима – ма како преломни они били. Тако је на првим такмичарским изборима у Пољској, 1989. године, излазност била 43%, једнако као и на првим вишестраначким изборима 1991. Дакле, Србија се по својој променљивости разликује и од једног и од другог могућег парњака.

нестабилност битно већа него у другим посткомунистичким земљама» (исто). Пошто су ово државе са највишом стопом изборне колебљивости, не може се а не закључити да Србија има једну од највиших стопа колебљивости на свету³.

Велика променљивост тешко да може ићи са не малом раширеношћу страначког поистовећења (party identification). А управо су то наши истраживачи нашли у Србији. Већ 1990, према Срећку Михаиловићу (1991: 47; 107), у Србији је било преко 50% испитаника са страначким поистовећењем. Зоран Славујевић (1997: 94) је за 1990. утврдио да је било чак 69% страначки поистовећених бирача, а за 1992. је нашао да их у Србији има и свих 71%. Током деведесетих, раширеност партијске идентификације је према Михаиловићу углавном опадала, док је по Славујевићу час падала, а час расла. По првом писцу, постотак страначки поистовећених бирача смањило се до 1993. на 45% (Михаиловић, 1994: 40), 1995. је пао на 41% (Михаиловић, 1996б: 79), да би до 1999. опао на 36% (Михаиловић, 2000: 51). Славујевић, међутим, даје нешто другачије бројке. По њему, је 1993. било 43% страначки поистовећених бирача, у јуну 1996. њихов удео је пао на 40%, али је у октобру 1996. скочио на 68% (1997: 94). Онда је у наредне две године поново пао на 31% (2002: 212), да би, затим, од 1998. непрекидно растао. До августа 2000. године поново је читавих 74% бирача у Србији имало страначку поистовећеност (2002: 212).⁴

На први поглед могло би се помислити да велике промене у раширености страначког поистовећивања, током деведесетих, можда могу послужити као објашњење за изразиту изборну колебљивост у Србији. Међутим, после 2000. године страначко поистовећење се усталило, и то на поприлично високом степену. Михаиловић није објављивао податке за раздобље после 2000. Али, Славујевић јесте. Ако погледамо кривуљу коју даје (2002: 212), видећемо да, након августа 2000, она више нема велике падове или скокове. Последњи Славујевићев податак, за август 2002. године, износи 74%. То је истоветна раширеност страначког поистовећења као и две године пре тога (2002: 212). И док се удео партијске идентификације усталио, изборна променљивост није. Штавише, према Гоатијевој рачуници (2004: 185), на изборима 2003. била је већа него на изборима пре 2000. (изузев 1992). Очигледно, промена

³ На другом месту (Антонић, 2005) тачност наведене Гоатијеве рачунице биће доведена у питање. Али, неће бити оспорен општи налаз о високој изборној променљивости у Србији.

⁴ Трећи истраживач који је, у другој половини деведесетих писао о страначком поистовећењу у Србији била је Јасна Милошевић (1997). Њена процена раширености партијске идентификације ближа је Славујевићевој, него Михаиловићевој бројки. Она није изнела тачни удео страначки поистовећених испитаника. Али, из табеле 3 (на страни 145) види се да одсуство страначког поистовећивања за главне странке износи између 20% и 40%. Отуда би се могло закључити да се удео партијске идентификације у Србији креће између 60% и 80%.

раширености страначког поистовећења не може послужити за објашњење изборне колебаљивости после 2000. године.

Да ли се објашњење, можда, крије у недовољној раширености страначког поистовећења? Али стопа од око 70% – колико је, по Славујевићу, она износила почетком деведесетих, средином десетлећа и од 2000. године па наовамо – поприлично је висока. Она је, упореди ли се с источноевропским земљама, једнака стопа утврђеној у Литванији (70%), већа од оне у Русији (61%), и далеко већа од оне у Украјини (27%; Miller and al. 2000; подаци су за 1997). Србија не заостаје ни за западним демократијама. Рецимо, Шведска и Норвешка су, током осамдесетих и деведесетих, имале стопу поистовећености испод 70% (Jenssen, 1999). Слично је било и у Канади (Stephenson et al., 2004), а из *табеле 1* видимо је Србија током деведесетих била и изнад САД. Србија једино не може да се мери са Британијом, и њених 84% страначки поистовећених испитаника, 2001 године (Clark et al., 2004: 177).

Табела 1
*Раширеност страначког поистовећења у САД
1952.-2000. (у %)*

1952.	1956.	1960.	1965.	1968.	1972.	1976.
74	73	73	75	69	63	63
1980.	1982	1984.	1988.	1992.	1996.	2000.
63	68	66	64	61	67	61

Извори: Nienu and Waisberg, 1984: 394; Stephenson et al., 2004.

Дакле, српски случај и теорија страначког поистовећења као да нису у сагласности. Најпре, раширеност страначког поистовећења не би смела да се у кратком времену, коренито и чак више пута мења. Она се у Србији, како показује Славујевићева кривуља, за осам година два пута преполовила и два пута удвостручила. То никако не би смело бити. Јер, као што ћемо видети да вели теорија, страначко поистовећење је постојано и тешко измењиво. И друго, раширеност партијске идентификације се, после 2000. године, усталила, али није дошло до устаљивања изборног опредељења. То такође не би смело да буде. Јер, такође по теорији, страначко поистовећење и изборно опредељење међусобно су у јакој узрочној вези.

Једно од двога мора бити погрешно: теорија или њена примена у Србији. Следеће стране нас уводе у одговор на ову недоумицу.

Када и како се људи поистовећују са странком?

Теорија страначког поистовећења (Belknap and Campbell, 1952; Campbell et al., 1954; Campbell et al., 1960, Campbell et al., 1966) почива на три основне поставке, са три изведене последице. Основне поставке су:

1. избор странке претходи гласању за такмаца;
2. избор странке није последица личне рачунице, већ скупног поистовећивања;
3. у настанку поистовећења кључну улогу игра породично наслеђе.

Изведене последице су:

4. начин гласања произилази из поистовећености са неком странком, али гласање и поистовећеност нису једно те исто.
5. мањина гласача на изборима некад може гласати другачије од свог страначког поистовећења; али, на неким од следећих избора они се најчешће враћају својој странци (homing tendency);
6. страначка поистовећеност онемогућава изборне револуције, пошто је мало места за нове странке; тако поредак добија на постојаности.

Објаснимо ово поближе. Колумбијска истраживања (Lazarsfeld et al., 1948, и Berelson et al., 1954), рађена у САД 1940-их, показала су да је, током предизборне кампање, само четвртина бирача променила своју изборну намеру. Већина испитаника је изјављивала да је одлуку о томе за кога ће гласати донела много пре него што је кампања уопште и почела (Berelson et al., 1954: 106). Штавише, многи су изјављивали да увек гласају на исти начин. Отуда су истраживачи закључили да гласање мора бити засновано на извесним постојаним склоностима. Социолози су одмах помислили да је реч о припадности некој друштвеној скупини – рецимо, занимању или класи. Међутим, многи Американци су током живота мењали запослења, а неки и свој класни положај. Али, настављали су да гласају за исту странку. Тежили су да гласају као што су увек чинили, чак као што су њихове породице одувек чиниле.

Обратимо пажњу да се налазимо у САД, средином 20. века. Већински начин бирања доноси убедљиву превласт двома најјачим странкама. И већ тачно стотину година (негде од 1850-их), те странке су Демократска и Републиканска. Постоји, дакле сто година гласања за демократе или републиканце. Сто година су те странке носиоци политичког живота. Људи се нису суследили са питањем за кога ће гласати у својој четрдесетој или педесетој години. Они су расли са демократама и републиканцима, гледајући или слушајући како њихови родитељи гласају или причају о гласању. На овом основу Кемпбел и сарадници (тзв. Мичигенска школа), граде теорију о страначком поистовећењу.

Људи током одрастања развијају различите идентитете. Они постају Американци, методисти или навијачи Бостонглоба не на основу разумског избора, већ преко механизма осећајног поистовећења (Campbell, et al., 1960: 121). Друштвена основа за то најчешће је породица. Она преноси идентитете и привржености. Један од тих идентитета јесте и страначки (Campbell, Gurin, and Miller, 1954: 90; Campbell, et al., 1960: 121-2). Породица је, некада у прошлости, изабрала странку – вероватно на основу класног положаја. Али, Американци, 1950-их, нису више бирали странку. Они су је већ имали.

То се видело и у првом великом истраживању Мичигенаца (Campbell et al. 1960). Ако би Американци бирали такмаце према ономе за шта се ови залажу, бирачи би морали: 1. да знају која су важна политичка питања; 2. да сами имају неко мишљење о њима; и 3. да знају шта странке и такмаци поводом тих питања кажу. Међутим, Кембел и сарадници су нашли да свега 18% америчких бирача у потпуности, а 36% делимично зна и разуме 16 важних друштвених питања са избора 1956. године. Чак и они који су дали делимично тачне одговоре, често су заправо одговарали противуречно. Из тога је касније закључено да су многи испитаници причали напамет, само да би се задовољио испитивач (Converse, 1964). Американци о већини питања уопште нису размишљали, нити су тачно знали шта њихови такмаци о томе веле. А чак када су о неком питању и имали мишљење, често су гласали за странку чији је став био супротан њиховом.

Осећај поистовећивња са странком објашњавао је, по Мичигенцима, како људи гласају, не њихова рачуница у вези друштвених питања или осећај везаности за поједине друштвене скупине. Нису људи гласали за странке због истих политичких погледа са њима, већ су бирачи политичке погледе образовали према томе шта њихове странке о томе мисле. Када се поистовећеност са странком једном успоставила, она је представљала средство за одабир (filtering) и вредновање података из света политике (Campbell et al, 1960: 135). Страначко поистовећење је бирачима служило као згодна пречица приликом избора. Они нису морали да троше време удубљујући се у различите замисли решавања друштвених питања (од којих их се, уосталом, већина и није непосредно дотицала). Дешавало се, наравно, да им се неко питање учини важним. Штавише, када би се бирач у њега удубио открио би да му је гледиште супарничке странке вероватно ближе. Можда би онда на изборима и гласао за њу. Али, то не би променило његову страначку поистовећеност. И већ следећи пут, поново би гласао за своју странку (Verelson et al., 1954: 121; 147).

Није, дакле, страначка поистовећеност долазила од страначког гласања и идеолошке сагласности са странком. Обрнуто, гласање и идеолошка сагласност биле су последица страначког саморазумевања бирача.

«Грађанин није нужно странкаш (partisan) пошто гласа као странкаш, или мисли као странкаш, или се уписује као странкаш, или зато што га још неко види као странкаша. У строгом смислу, он чак није странкаш ни зато што му се једна странка допада више него друга. Странкаштво (partisanship) као страначко поистовећење искључиво је ствар саморазумевања» (a matter of self-definition; Campbell et al., 1986: 100).

Из овакве теоријске представе Мичигенаца о страначком поистовећењу нужно је следило и одговарајуће истраживачко питање којим се то поистовећивање утврђивало. Кемпел и сарадници, дакле, нису питали «Која вам се странка допада?» или «За коју странку обично гласате?». Не, јер то не би били показатељи идентитета. Њихово питање је гласило: «Уопштено гово-

рећи, да ли обично себе видите као републиканца, демократу, независног, или како?» (Generally speaking, do you usually think of yourself as a Republican, a Democrat, an Independent, or what?)⁵. Испитаник је, дакле требало да се изјасни о свом идентитету, о томе да ли себе, осим као Американца, јужњака и методисту, види и као републиканца или демократу. И Американци су се управо тако изјашњавали. Три четвртине њих одговорило је да себе доживљава било као демократу, било као републиканца. А међу тих три четвртине, чак њих 80% целог живота било је увек исто – демократа или републиканац (Campbell et al, 1960: 150).

Тако су и гласали. На изборима за Конгрес, 1956. године, 90% страначки поистовећених Американаца гласало је за такмаца своје странке. На председничким изборима тај постотак је био нешто нижи – 83%. Разлог је што је велики број демократа прекорачио границу страначког поистовећења и гласао за омиљеног Двајта Ајзенхауера. Али, ова разлика у гласању била је добродошла да се отклоне приговори о страначком поистовећењу као само другом имену за изборну опредељеност (Rose and McAllister, 1990:155-6, Johnston, 1992: 544).

Врло брзо пошто је теорија о страначкој поистовећености постављена, она је прешла океан и стигла у Европу. Најпре, и показаће се најуспешније, примењена је у Британији. То не треба да чуди. Реч је о земљи истоветног, двостраначког устројства као и САД. Већ након избора, 1964. године, истраживачи Британских изборних студија (БИС) поставили су питање: «Уопштено говорећи, да ли обично себе видите као конзервативца, лабуристу, либерала, или како?» (Generally speaking, do you think of yourself as Conservative, Labour, Liberal, or what?)⁶. Показало се да чак 95% Британаца себе поистовећује са неком странком – 43% са лабуристичком, 40% са конзервативном, а 12% са либералном или којом другом. Двојица социолога, Батлер и Стоукс (Butler and Stokes, 1969), прихватајући мичигенску теорију, учиниће само мало прилагођавање у британском случају. Британци обично имају далеко дуже наслеђе од Американаца. Али не и када су странке у питању. Наиме,

⁵ Испитаник који би се изјаснио као републиканац или демократ, питан је затим: «Да ли бисте себе назвали јаким републиканцем/ демократом или не много јаким републиканцем/ демократом?» (Would you call yourself a strong (Republican, Democrat) or a not very strong (Republican, Democrat)?). Испитаници који би се у почетном питању определили као «независни» били би питани: "Да ли видите себе као ближег Републиканској или Демократској странци?" (Do you think of yourself as closer to the Republican Party or to the Democratic Party?).

⁶ Испитаници који се не би поистовестили ни са једном странком, питани су затим: «Видите ли начелно себе мало ближим некој од странака у односу на друге? Којој? (Do you generally think of yourself as a little closer to one of the parties than the others? IF YES, which party?). Они пак испитаници који су се страначки поистовестили питани су: «Да ли бисте себе назвали веома јаким конзервативцем/ лабуристом/ либералом, умерено јаким или не превише јаким (Would you call yourself very strong Conservative/ Labour/ Liberal, fairly strong, or not very strong?).

лабуристи и конзервативци, као главни изборни пар, нису се појавили пре првог десетлећа 20. века. Али, зато су класни корени политике били далеко дубљи у Британији него у САД. Пошто се класни положај, као и поистовећење, преносио породично, то је мањак у наслеђу надокнађен вишком у класном поистовећењу. За Батлера и Стоукса, дакле, класни идентитет у Британији чврсто је обликовао страначки. А на то се онда настављала психолошка теорија Мичигенаца о гласању као облику исказивања «верности племену» (Butler and Stokes, 1969: 95).

Ствар је постајала утолико сложенија када је теорија о страначком поистовећењу примењена на остале европске земље. У државама са сразмерним начином бирања број странака је неретко бивао двоцифрен. Странке су се често делиле или спајале, неке су се појављивале а неке нестајале. Отуда је поистовећивање са њима било далеко теже него у САД и Британији. Ипак, показало се да се и код континенталних бирача такође развио страначки идентитет. Само што је он често био многострук. Људи су се поистовећивали са скупиним странака, по правилу идеолошки блиским. Рецимо, у Француској је, шездесетих година, 45% испитаника показивало страначку поистовећеност. Али је зато 90% Француза себе видело као «левичара», «центристу» или «десничара» (Percheron and Jennings, 1984: 382). Отуда су европски истраживачи сматрали да је оно што је у САД и Британији страначка поистовећеност, на Континенту политичка поистовећеност. Али, механизам деловања у односу на гласање и друштвене ставове сматран је истоветним.

Како је у Србији истраживано страначко поистовећивање?

Представу о страначком поистовећењу у нашу социологију увео је Срећко Михаиловић (1991:39; 40-42)⁷. Он је написао главни прилог за књигу о првим послекомунистичким изборима у Србији (*Од изборних ритуала до слободних избора*). Основ књиге чинило је велико, троталасно истраживање српског бирачког тела. То изборно истраживање остало је, иначе, до данас непревазиђено по свом обиму и озбиљности. Али, и Михаиловићев прилог био је пионирске нарави⁸. Био је то први и најпотпунији увод у изборно понашање написан у домаћој социологији⁹. У њему је Михаиловић указао на огроман значај «страначке (партијске) идентификације» као «најизразитијег предиктора изборне одлуке» (1991: 40). Његово излагање теорије о страначком

---

⁷ Михаиловић је први употребио и израз *страначко поистовећење* као српски превод за party identification (2000: 44).

⁸ То се види и по томе што је већина појмова наведена у непреведеном облику, попут: straight ticket, swing voters, switcher voters итд.

⁹ Михаиловић је и иначе, током деведесетих, био један од главних учитеља читавом следећем нараштају проучаваоца јавног мњења (укључив и писца ових редова). Извесне недоумице које је тај нараштај нешто доцније почео да износи, део су развоја струке и никако не умањују Михаиловићево истраживачко прваштво.

поистовећењу (40-43), које је уследило након ове оцене, такође је урађено на сразмерно исправан начин.

Невоља, међутим, настаје онда када је теоријске поставке требало применити на Србију. Иако је претходно известио шта страначко поистовећење јесте, Михаиловић га у овом истраживању изједначава са 1. «чланством у странци», 2. «симпатисањем странке» и 3. «гласањем за кандидате дате странке» (1991:107). Пошто страначко поистовећење узима као једну од три «непосредне одреднице изборног понашања» (исто), Михаиловићу је због оваквог одређења претило да упадне у *circulus vitiosus*. Ако се партијска идентификација мери гласањем на изборима, онда она тешко може бити «предиктор изборне одлуке». Гласање на изборима не може се објашавати гласањем на изборима. Као искусан истраживач Михаиловић одмах схвата опасност и зато у страначко поистовећење ипак не убраја гласање – од чега се неки настављачи неће баш умети да се сасвим сачувају. Своди га на чланство и сипатизерство, и испитаницима поставља два питања: «Да ли сте члан неке политичке странке?» и «Да ли сте симпатизер неке политичке странке?». Сабирањем одговора на ова два питања добија раширеност партијске идентификације у Србији (1991:47; 109)¹⁰.

Већ овде почињу да бивају јаснији могући корени неспоразума. Чланства и симпатизерства, као што је већ речено, нема у изворној представи о страначком поистовећењу. Не само зато што у америчким странкама и нема чланства у европском смислу те речи. Једноставно, самовиђење некога као републиканца или демократе није исто што и «симпатисање» ове две странке. Прво је ствар идентитета, а друго политичког допадања. И премда идентитет може да настане преко политичког допадања, он се тешко може с њиме изједначити. «Ја сам републиканац, али ми се не допада садашња политика странке», звучи јасно. «Мени се политички допада Републиканска странка, али ми се не допада њена садашња политика» већ садржи далеко више противречности.

Реч је о томе да је поистовећење далеко трајније од тренутног допадања. То је «дужа везаност за странку» (Campbell et al, 1960: 128), у америчком случају вишегодишња лична и породична приврженост. Страначки идентитет није извештај о садашњем допадању, то је извештај о једној трајнијој политичкој настројености. Да ли је тога било у случају Србије 1990? И колико је испитаник, који је Михаиловићу потврдно одговорао на питање «да ли сте симпатизер неке политичке странке?» тиме извештавао о својој дуготрајнијој

¹⁰ Пошто се удео испитаника који су изјављивали да нису ни чланови ни симпатизери непрестано повећавао, Михаиловић је 1994. године додао и треће питање: «Уколико сте страначки неопредељени, да ли ипак постоји нека странка која вам је нешто ближа од других?» (1996б: 73). Чланове странака је од тада рачунао као бираче са «јаком страначком идентификацијом», симпатизере као бираче са «осредњом», а испитанике којима је нека странка ипак ближа од других као бираче са «слабом страначком идентификацијом» (1996б: 74-75).

привржености и постојаној политичкој настројености? Не заборавимо, у том тренутку у Србији није било ниједне странке старије од годину дана. И шта је друго онда могло да значи « ја сам симпатизер» него «у овом тренутку највише ми се допада та-и-та странка»? «У овом тренутку» – то свакако није партијска идентификација. «У овом тренутку» – то је склоност, то је преференција, то је настројеност. Али, то није страначка поистовећеност.

Тако можда бива јаснији и Михаиловићев налаз да између страначког поистовећења и гласања у Србији «постоји готово потпуна корелација» (1991:109). То је нешто што Михаиловић утврђује и доцније у својим истраживањима. «Страначки самоидентификовани грађани гласаће за оне партије са којима се идентификују. Тако је доследност на последњим изборима била готово стопроцентна, а увек се кретала изнад 90%» (1996б: 72). Није ли то било можда и стога су српски испитаници једноставно изједначавали «симпатизерство» према странци и гласање за њу? Но збиља, у чему би се другом и састојало «симпатизерство» према странкама које су настале уочи избора? Шта друго да ради симпатизер странке основане у петак него да у суботу каже испитивачу да ће у недељу да за њу гласа?

Тамо откуда потиче страначко поистовећење, међутим, није сасвим тако. Идентификација јесте у чврстој вези са гласањем. Али, промена гласања није и промена идентитета, као што је случај када поистовећивање изједначите са симпатисањем. Обично преко 90% страначки поистовећених Американаца гласа за такмаце своје странке. Али, када се у одређеним приликама одлуче да ипак гласају за супарничку страну, они не престају да буду присташе своје странке. На изборима 1992, када се у председничку трку укључио и реформистички такмац Рос Перо (Ross Perot), за њега је гласало 27% републиканских поистовећеника (Stephenson et al., 2004). Но, они тиме нису изгубили републикански идентитет. Слично је било и када је, 1984. године, 21% демократа гласало за Роналда Регана (Ronald Reagan). То нису били никакви «симпатизери» који су мењали странке од избора до избора. Страначки поистовећених републиканаца било је у раздобљу 1984.-2000. постојаних 26-28% (мање 1992. и 2000, а више 1984, 1988. и 1996). Удео страначки поистовећених демократа у бирачком телу САД такође се кретао између 35% и 39% (прва бројка 2000, а друга 1996; Stephenson et al., 2004). Нити је победа Регана или Буша подразумевала скок републиканаца, нити је победа Клинтонa значила да су се демократе винуле у небо. Јер, Американци који су се у истраживањима изјашњавали као демократе или републиканци нису били страначки «симпатизери» (party sympathizers). Они су били страначки поистовећењаци (party identifiers).

Михаиловић, наравно, не би био добар социолог када не би осећао извесне тешкоће са својим начином примене теорије страначког поистовећења на Србију. Он види како премного испитаника од избора до избора мења своје «страначко поистовећење». Из тога закључује да је у Србији «релативно мали број грађана код којих је развијена снажнија и трајнија партијска идентифи-

кација» (1992: 133). Зато се отворено пита «колико је оправдано говорити о обиму (тј. раширености – А. С) станачке идентификације уколико је она, могуће, изразито нестабилна» (1996а: 303). Он, такође, добро зна да «између страначке идентификације и изборне оријентације веза није аутоматска (бити присталица неке странке не значи механички и гласати за ту странку)» (2000:49). И премда Михаиловић готово у сваком раду помиње страначко поистовећење, он га заправо и не користи као објашњавалачко оруђе. Могло би се рећи да Михаиловић обавезно примети страначко поистовећење, али са њиме посебно не барата у социолошком објашњењу. Састојнице партијске идентификације како је он разуме – тј. чланство и симпатизерство – Михаиловић најчешће исказује одвојено. Тако његови налази не губе на корисности због могућих теоријских недоумица.

* * *

На Михаиловићев начин примене мичигенске теорије на Србију надозвао се и *Зоран Славујевић* (1997; 2002). Он следи Михаиловића у изједначавању страначког поистовећења са чланством и симпатизерством (1997: 93-4). Ипак, он чини корак који Михаиловић није направио и уз ове две састојнице додаје и трећу – гласање. «Изборна оријентација је често коришћен индикатор партијске идентификације», пише Славујевић (1997: 93). Отуда су «изборна оријентација» и «партијска идентификација» суштински једно те исто (1997: 94)¹¹. Међутим, Славујевић добро уочава да се раширеност тако схваћеног страначког поистовећивања премного мења уочи избора (1997: 95). Због «негативно мотивисаног гласања», објашњава Славујевић, «исказивање изборне оријентације непосредно пред саме изборе није најпоузданији индикатор партијске идентификације» (1997: 96). Отуда Славујевић предлаже да се као показатељ страначког поистовећења у Србији узме «изборна оријентација у међуизборним периодима» (исто). Због овог додатка, Славујевић и добија већу раширеност страначког поистовећења у Србији него Срећко Михаиловић.

И Славујевић је, као и Михаиловић, врсан и искусан истраживач. Одмах је уочио опасност. Ако страначко поистовећење изједначите са гласањем, онда све гласове проглашавате за знакове подршке. Али, гласање је много сложенија ствар од давања подршке некој странци (Сајц, 2002: 49-50). Нај-

¹¹ Исто мисли и Драган Пантић. Он вели да је «изборна оријентација... од индикатора партијске идентификације највише коришћен у свету» (1994:58; 1997: 119). Отуда су за Пантића, како се види из његових радова (1994; 1997), изборно опредељење и страначка поистовећеност заправо истозначнице. На срећу, и Пантић, као и Михаиловић, приликом укрштања података оставља њихов градивни облик. У табелама се страначко опредељење тако и назива, не као «партијска идентификација».. Отуда и код Пантића извесна теоријска опуштеност не угрожава вредност његових налаза.

лакше ћемо то разумети уз помоћ типологије гласача коју нам даје Хелен Кат (табела 2).

Табела 2
Врсте гласача (према Катовој)

главни порив	циљ гласања	
	<i>Изражавање</i>	<i>одабирање</i>
<i>наклоност</i>	Присталице	избирачи
<i>одбојност</i>	Казниоци	промућурци

Извор: Catt, 1996: 115

Од четири соја гласача, само се *присталице* (supporters) можда могу урачунати у страначке поистовећенике странке за коју су гласали (Catt, 1996: 114). То су бирачи који гласањем изражавају подршку некој странци. Њихово најјаче осећање је да им се дотична странка допада, а изборе виде као прилику да јасно изразе ову своју наклоност.

Већ *избирачи* (choosers) не би могли бити поуздано сврстани у страначке поистовећенике партије за коју су гласали. Као и присташе, и они имају осећање наклоности према некој странци. Али, ако је та странка мала, а њен представник нема много изгледа на победу, избирач за њега неће гласати. Свој глас даће такмацу политички најближе странке, уколико он има стварне могућности да буде први. И док присташа не гледа на изгледе, проучавање изборних прилика од кључног је значаја за избирача.

Казниоци (negative voters) свакако нису страначки поистовећеници странке за коју су гласали. Код њих преовладава одбојно осећање према некој странци и то изражавају на изборима. Отуда ће гласати за странку за коју сматрају да је најразличитија од оне коју не воле. Некада казниоци имају страначко поистовећење управо са странком против које гласају. Желе да је казне због тренутне политике, или лошег руководства, и зато гласају против ње (ово није редак случај у двостраначким устројствима). Некада, пак, казнилац може да осећа и извесну наклоност за странку за коју је гласао. Ипак, жеља да се изрази одбојност према некој другој странци далеко је већа од изражавања наклоности према странци за коју се гласа. Ово постаје све чешћи случај, како се на Западу шире тзв. негативне кампање. Јер, као што показује психологија, рђави утисци су свагда далеко јачи од добрих. Ова врста гласања нарочито је раширена у Источној Европи¹².

¹² У Источној Европи више људи именује странку коју не одобрава или за коју никад не би гласало, него што наводи странку коју воли. У Румунији, двоструко више људи може да наведе странку за коју никад не би гласало, него што наводи странку коју би подржао. Слично је и у Бугарској (Rose, 1995: 21). И у Србији је, већ 1990. године, било око 50% бирача који су знали за кога извесно неће гласати (Михаиловић, 1991:35).

Коначно, ни четврти сој гласача свакако не чине страначки поистовећењеници. То су *промућурци* (tactical voters), промишљени бирачи који хоће да спрече победу неке странке. Стога не гласају за најнесличнију странку, као казниоци, већ за такмаца који има највише изгледа да је победи. Такав бирач на различитим равнима избора може да гласа за сасвим различите странке, у зависности од процене ко има највише изгледа да спречи победу неомиљене странке. Док казниоце не занимају стварне могућности победе, промућурко пажљиво прати сондаже јавног мњења¹³. Нека истраживања на Западу показују да каткад и сваки седми бирач гласа на овај начин¹⁴.

Имамо ли у виду ову типологију, постаје јасно зашто гласање у Србији, током деведесетих, тешко може бити узето као поуздани показатељ страначког поистовећивања. То је у свом истраживању непосредно утврдила и Александра Сајц (табела 3). Између 35% и 61% бирача, према сопственој изјави, бар једном је гласало тако да њихов глас никако није био знак партијске идентификације. Од бирача који или нису ниједном гласали за странку осећајући је као своју, или су то учинили само једном, њих 16% је гласало тактички, 25% негативно, а чак 54% протестно (Сајц, 2002: 61). И код бирача који су више пута гласали за странку коју су осећали као своју – међу којима се, дакле, може трагати за страначким поистовећењем – није било мало негативног гласања (13,3%). Штавише, готово сваки трећи од њих (31,9%) гласао је протестно! (Сајц, 2002: 60).

Табела 3

¹³ Отуда је код ових гласача често присутан тзв. bandwagon effect. Дословно је реч о укрцавању у последњи вагон, а наша пословица «куд сви Турци, ту и мали Мујо» одговара суштини ове појаве. Бирач се, наиме, окреће странци за коју види да води у предизборним истраживањима. Такође, када хоће да гласа против неке странке, гледа која друга странка, по сондажама, има највише изгледа да је победи.

¹⁴ Хит је у Британији, 1987. године, поставио питање у вези тактичког гласања. Испитаницима су понуђене три могућности да објасне разлог због чега су гласали на одређени начин: 1. «Увек тако гласам»; 2. «Сматрао сам да је то најбоља странка»; 3. «Заправо ми се више допадала друга странка, али она није имала шансе да победи у овој изборној јединици». Трећи одговор изабрало је 6,5% испитаника (Heath et al., 1991: 53) То је процењено као мало (мада је то више од два милиона бирача), јер се претпоставило да и међу испитаницима који су изабрали прва два одговора има доста «прикривених тактичких гласача» који нису разумели питање. Процена Ниџија и сарадника је 17% «промућураца» (Niemi, Whitten and Franklin, 1992). Послеизборно истраживање БИС-а, рађено 2001. године, које је показало да је 14% бирача гласало тактички (Clark et al., 2004:83), вероватно више даје за право Ниџију него Хиту. Према истраживању Абрамсона и сарадника, 14% Американаца је на председничким изборима 1988. године гласало тактички (Abramson et al., 1992). Истих 14% испитаника који на изборима није гласало за странку која им се највише допада, добијен је и у истраживању Холандских студија скупштинских избора, спроведеном 2002. године (Rosema, 2003).

*Гласање у Србији током деведесетих*¹⁵

<i>начин гласања</i>	<i>ниједном</i>	<i>једном</i>	<i>више пута</i>	<i>(једном или више пута)</i>
гласао за странку коју је осећао као своју (<i>глас подршке</i>)	17,7	26,1	41,5	(67,6)
проценио да странка која му се допада не може да победи, па је зато гласао за неку другу странку (<i>тактички глас</i>)	81,5	8,5	0,9	(9,4)
гласао за неку странку не толико у жељи да она победи, колико у жељи да спречи победу неке друге странке (<i>негативни глас</i>)	73,2	13,0	4,7	(17,7)
разочарао се у странку за коју је гласао, и следећи пут није гласао за њу (<i>протестни глас</i>)	54,8	27,1	8,3	(35,4)

Извор: Сајц, 2002: 60

Отуда је Славујевић врло промућурно поступио када се одмакао од избора и као показатељ страначког поистовећења укључио само «изборну оријентацију у међуизборним периодима» (1997: 96). Тиме је избегао опасност да и «избираче», «казниоце» и «промућурце» урачуна у страначке поистовећенике. Али, да ли су «присташе» обавезно и бирачи са партијском идентификацијом? Да то није случај разумећемо ако погледамо Славујевићеву употребу најављеног гласа у мерењу снаге страначког поистовећења. Славујевић је, наиме, одредио јачину партијске идентификације тако што је за *јакe поистовећенике* узео бираче који су одлучили за кога ће да гласају и одбацују могућност да гласају за неку другу странку. За разлику од њих, *слаби поистовећеници* изабрали су за кога ће да гласају, али остављају могућност да гласају и за неку другу странку (Славујевић, 1997: 98)¹⁶. Дакле, ако повежемо прва два са трећим показатељем партијске идентификације (онако како је схвата Славујевић), јаки поистовећеници били би испитаници који су изјавили да су чланови или симпатизери неке странке и да ће поуздано за њу гласати на изборима.

¹⁵ Питање је гласило: «Да ли су вам се приликом скупштинских избора у периоду 1990-1997 догађале следеће ситуације», а онда су следили одговори као у првој колони. Постоји се односе на испитанике који су већ 1990. године имали право гласа. Остатак до 100% по редовима чине одговори "не знам", неодговори и нелогични одговори.

¹⁶ Према Славујевићу, постоје још и «бирачи са потенцијалном партијском идентификацијом», а то су они који не знају да ли ће и за кога да гласају, али остављају могућност да ће гласати за одређену странку; сви остали су «неодлучни» и «аполитични» (1997: 98).

То није неважно одступање од мичигенске представе о страначком поистовећењу. Наиме, Мичигенци су јачину страначког поистовећења мерили тако што су испитаницима, који су се изјаснили као демократе или републиканци, постављали следеће питање: "Да ли бисте себе назвали јаким републиканцем/ демократом, или не много јаким републиканцем/ демократом?" (Would you call yourself a strong (Republican, Democrat) or a not very strong (Republican, Democrat?)). Такав приступ, за разлику од Славујевићевог, није искључивао могућност да јаки поистовећеници ипак не гласа за своју странку на изборима (табела 4).

Табела 4
Доследни гласачи међу страначки поистовећеним испитаницима
у САД 1984.-2000. (у %)

	1984.	1988.	1992.	1996.	2000.
јаки демократи	89	94	93	96	98
слаби демократи	68	72	68	85	89
јаки републиканци	97	98	86	94	97
слаби републиканци	94	83	61	71	85

Извор: Stephenson et al., 2004.

Као што се види из табеле 4, било је избора на којима је и по 98% јаких демократа и јаких републиканаца гласало за своју странку (1988. и 2000). Али, било је и избора на којима је тај удео падао на 86% за јаке републиканце (1992) и 89% за јаке демократе (1984). Код Славујевића, међутим, јаки поистовећеници, по самом одређењу, у 100% случајева гласају за своју странку. У истраживачком смислу, то не мора бити превелика грешка. Али, у теоријском може. Мичигенска представа о страначком поистовећењу допушта да се из поистовећења може извучити гласање. Али, не допушта да се из гласања може извучити страначко поистовећење.

* * *

Коначно, трећи истраживач који се код нас, током деведесетих, озбиљније позабавио страначким поистовећењем била је *Јасна Милошевић* (1997). Као психолог по образовању, она је одмах схватила у чему је замка Михаиловићевог и Славујевићевог приступа. Милошевићева је подсетила да су Мичигенци страначко поистовећивање разумевали као *психолошку* променљиву која је независна од чланства у странци или од гласања за странку на изборима (1997: 134). Стога она упозорава да изједначавање страначког поистовећивања са чланством и гласањем «води како терминолошким нејасноћама, тако и тешкоћама у компаративној анализи података током дужег вре-

менског периода» (1997: 135). Грешка српских социолога је, по Милошевићевој, у томе да они добро преносе одређење страначког поистовећења као «психолошке варијабле», али је онда примењују тако што је «операционализују као бихејвиоралну» (1997: 135). Ако страначко поистовећење одредите преко (*само*)осећања, онда га не можете истраживати посматрањем *понашања* испитаника, већ једино преко извештаја самог испитаника о тим осећањима.

Отуда Милошевићева страначко поистовећење одређује као «осећање симпатије или несимпатије, емотивне везаности или одбојности према некој странци и њеном лидеру током дужег временског периода» (1997: 135). Пошто осећања према некој странци могу бити различита, од изразитог допадања до изразитог недопадања, Милошевићева и страначко поистовећење дели на «изразито негативно», «изразито позитивно», «умерено негативно» и «умерено позитивно». Исти бирач, према Милошевићевој, може имати «изразито позитивну идентификацију» са једном странком, и «изразито негативно» са другом. Такође, и бирачко тело се као целина може са истом странком различито идентификовати. Рецимо, Милошевићева је нашла да 19,2% испитаника у Србији има «изузетно позитивну идентификацију» према СПС-у, 32,0% «делимично позитивну», 10,4% «изразито негативно», и 16,9% «делимично негативно» идентификацију» (1997: 145). Свега 21,5% грађана Србије, по оваквом виђењу, нема никакво страначко поистовећење са СПС.

Милошевићева је и сама свесна да се «може учинити контрадикторно да постоји негативна страначка идентификација» (1997: 137). Међутим, она сматра да ће страначко поистовећење бити «боље схваћено уколико овај појам лабавије схватимо као засићен негативним или позитивним емоцијама» (1997: 137). Да тако схваћено страначко поистовећење добро ради у истраживачком смислу, по Милошевићевој је доказ и то што постоји велико слагање између њега и гласања. «Негативно идентификовани са неком политичком странком за ту странку не би гласали» (1997: 145), а «уколико је особа идентификована (позитивно – А. С) са странком и емотивно инвестирана, за њу ће гласати на изборима» (1997: 142). Пошто је утврдила да је «висок степен у коме страначка идентификација може тачно да идентификује различито изборно опредељење (86,10%)», Милошевићева је закључила да у Србији «страначка идентификација као психолошка варијабла у великој мери одређује изборно опредељење бирача» (1997: 151; 149).

И овде није тешко увидети у чему се састоји неспоразум. Оно о чему Милошевићева заправо говори када употребљава израз «партијска идентификација» јесте пуко допадање или недопадање странака. «Позитивно идентификован» са СПС-ом значи да је испитаник изјавио да му се та странка допада. То такође значи и да је испитаник, пошто му се странка допада, изјавио да би, «ако би у недељу били одржани избори», за њу највероватније и гласао. Али, из тога што већина бирача у Србији према странкама није рав-

нодушна, не може се извести закључак да у Србији постоји «јака страначка идентификација» (Милошевић, 1997: 142).

Истина, и у стручној књижевности било је покушаја да се странкаштво (partisanship) ближе одреди не само као допадање неке странке, него и као недопадање неке друге странке¹⁷. Штавише, из замисли о одбојном странкаштву (negative partisanship), Роуз и Мишлер су, годину дана након Милошевићеве, такође извели појам негативне партијске идентификације (negative party identification; Rose and Mishler, 1998). Али, и код њих негативна партијска идентификација није никакав идентитет, већ утврђивање странке за коју испитаник никада не би гласао. У том смислу се може рећи да Роуз и Мишлер, баш као Милошевићева, суштински одступају од изворне мичигенске поставке. Наиме, идентификација са странком А нема много везе са осећањима према странци Б. Та осећања према Б могу бити наклоност, ненаклоност и равнодушност. Но из ненаклоности према Б не следи и допадање А. Бирач странку Б може највећма презирати. Али, од тога до поистовећења са странком А дуг је пут. Јер, чак и у двостраначким устројствима бирачи увек могу да одаберу трећу могућност – апартијност, односно апстиненцију.

Наравно да се одбојност према нечему може налазити у почетку стварања неког идентитета¹⁸. Ипак, недопадање Б тешко може бити изједначено са идентитетом, а чак ни само допадање А није довољно да би се успоставило поистовећење. Као што је већ речено, оно што ми се данас допада сутра ми се можда више неће свиђати. Али, идентитет је много дубља психолошка одредница да би се могао изједначити са осећањима подложним брзим променама, као што су допадање или недопадање¹⁹.

Отуда су и налази Јасне Милошевић, баш као и Срећка Михаиловића и Зорана Славујевића, истраживачки корисни, али теоријски не сасвим беспрекорни. Ипак, у Србији, током деведесетих, није постојало јако страначко поистовећење. Напротив, како је још 1994. упозорио Владимир Гоати, «партијска идентификација бирача у Србији је, са изузетком присталица СПС, изузетно слаба» (1994: 11). Код СПС-а, наиме, и јесте постојала извесна састојница дуготрајности (пошто је ова странка у много чему била настављач старог СК;

¹⁷ Рецимо, Кру (Särilvik and Crewe, 1983) је направио разлику између четири типа партијаца: поларизовани (јако везани за своју странку и јако против друге), лојални (мање или више јако везани за своју али не много против друге странке), негативни (не много везани за своју али врло против друге), и апатетични (нити јако везани за своју нити јако против). Такође и Катова (Catt, 1996: 113) разликује *наклоњене странкаше* (positive partisans) који имају јака осећања у корист једне странке него што имају одбојна осећања према другој, *одбојне странкаше* (negative partisans), код којих је најјаче осећање против неке странке, и *подељене странкаше* (polarized), код којих је допадљивост једне странке праћена једнаком недопадљивошћу друге странке.

¹⁸ Многе нације (рецимо, Словенци или Словаци) започете су као не-нације (не-Немци), или чак и као анти-нације (види Антонић, 2003: 151-7).

¹⁹ Да страначко поистовећење и допадање нису исто види се и по истраживањима (БИС) у којима постоји и једно и друго питање, али не и аутоматско поклапање одговора.

Гоати, 2004:35). Код свих осталих странака, међутим, време протекло од њиховог оснивања било је одвећ кратко да би се код бирача могло уобличити било какво значајније страначко поистовећење. Честе поделе опозиционих странака, као и њихово наступање на изборима у оквиру различитих коалиција, додатно су нарушавале могућности трајнијег везивања опозиционо настројених бирача за поједине странке. Отуда је још крајем деведесетих страначко поистовећивање у Србији било «слабог интензитета и раширености» (Гоати, 2001[1999]: 161).

Чак ни након 2000. године страначка позорница у Србији није се сасвим усталила. Наиме, тек на скупштинским изборима 2003. странке су почеле да наступају одвојено. Уз то, неке данас значајне странке настале су готово јуче: Г17 у децембру 2002, а Карићев ПСС у јуну 2004. године. Отуда је сасвим тачна скорашња Гоатијева оцена да чак ни «партијско чланство у Србији не може да послужи као супститут за `партијску идентификацију`, па је потребно `мерење` идентификације и међу партијским члановима» (2004:33).

Али, како би ту идентификацију у Србији ваљало мерити? Можда ће одговор на ово питање постати јаснији након следећег одељка.

Недоумице око страначког поистовећивања

Свака социолошка теорија која се примењује у искуственим истраживањима састоји се из три дела:

1. из теоријске поставке,
2. из истраживачког отелотворења,
3. из тумачења добијених налаза.

Мичигенци су представу о страначком поистовећењу развили на случају САД. Њихова теоријска поставка (део 1) заснована је на изборном понашању Американаца. Њихова истраживачка питања (део 2) изведена су из такве поставке и прилагођена америчком испитанику. Коначно, њихови истраживачки закључци (део 3) односе се на САД и потврђују теорију постављену на америчком обрасцу.

Мука настаје онда када овакву теоријску представу хоћемо да применимо на друга друштва. Видели смо да је у Британији теорија страначког поистовећења успешно радила из два разлога. Прво, јер су друштвене и политичке околности биле сличне онима у САД. И друго, јер су се британски истраживачи у великој мери држали изворних истраживачких оруђа. Ово друго је било значајно олакшано оним првим. Пошто у Британији постоје две старе и јаке странке – Лабуристичка и Конзервативна, могли сте и да поставите питање «Сматрате ли се лабуристом или конзервативцем?».

Али, шта ако су друштвене и политичке околности у некој земљи коренито различите? Шта ако немате две старе странке већ читаво мноштво рађајућих и умирућих, спајајућих и раздвајајућих политичких бића? Шта ако не можете ни да поставите изворно питање, јер не постоје одговарајући називи

ви за страначке поистовећенике? Лако је Американца питати да ли је «рпубликанац». Али, хајде на исти начин упитајте Србина да ли с поистовећује са «Покретом `Снага Србије`», или Руса с «Яблоком» или «Выбором России»?

Истраживачи су најчешће поступали тако да су грозд питања помоћу ког су желели да утврде страначко поистовећење прилагођавали друштву које су истраживали. Али, одмах се отварала недоумица да ли тако измењено питање (део 2) одговара изворној теоријској поставци (део 1) и колико је тако добијени налаз (део 3) упоредив са изворним?

На Западу је било неколико облика истраживачког питања којим се утврђивало страначко поистовећење. Ево неких од њих:

1. "Многи људи су у Федеративној Републици (Немачкој – А. С) наклоњени појединој странци дуго времена, иако могу повремено да гласају и за неку другу странку. Како стоји ствар са вама: да ли сте опште узев наклоњени некој одређеној странци? Ако јесте, којој?" (Norpoth, 1984: 454);
2. «Када размишљате о савезној политици (у Канади – А. С), да ли обично видитите себе као либерала, КС (Конзервативна странка – А. С), СНД (Странка нове демократије – А. С), или ни једно од тога?" (канадско истраживање из 1984; Stephenson et al., 2004).
3. «Неки људи себе виде као присташу (a supporter) једне политичке странке, више него друге. Видите ли обично себе као присташу неке странке или не?»; «Које?» (истраживања Британски друштвени ставови, 1983-1999; Clark et al., 2004: 197).
4. «Видите ли обично себе као присташу (an adherent) одређене странке или не? (ако да) Која вам је странка најближа?» (холандска изборна истраживања 1970-2; LeDuc, 1984: 425).

Иако су питања различито уобличена, две ствари су им заједничке. Прво, самовиђење испитаника. Он се не пита да ли је присташа неке странке, већ да ли себе види као присташу. Тиме се наглашава састојница поистовећивања. И друго, у свим питањима постоји и временска страна присташтва. Испитаник се пита да ли *обично* себе види као присташу, а у питању под бројем 1 чак се непосредно говори о «наклоњености појединој странци *дуго* времена». То питање садржи и јасну разлику између гласања и присташтва.

Погледајмо сада како су неки истраживачи утврђивали страначко поистовећење у Источној Европи:

1. «Да ли себе сматрате присташом неке одређене странке?» (Evans and Whitefield, 1995)²⁰;
2. «Слажете ли се са тврдњом – Постоји странка која заступа интересе и гледишта људи попут мене?». (Wyman et al. 1995)²¹;

²⁰ Понуђени одговори били су само «да» и «не», осим у Естонији где је нуђено и «не знам» Добијени су следећи налази за одговор «да»: Бугарска 45,0%, Мађарска 39,8%, Литванија 49,6%, Румунија 42,7%, испод 20% у Русији, Украјини и Естонији (13% не знам), и 22,5% у Пољској.

3. «Можете ли за неку странку или покрет да кажете `моја странка` (моя партия)?» (Colton 1996)²²;

4. "Да ли се поистовећујете са неком странком или покретом?" (White et al. 1997);

5. «Да ли постоји странка која изражава ваше погледе боље него било која друга странка?» (Miller and al. 2000)²³.

Одмах се види да је састојница дуговремености нестала. Ни у једном питању не налазимо «обично», или «дуже времена». Како би се то и могло питати после свега пар година вишестраначја? Такође се примећује и велика разлика у уобличењу питања, далеко већа него у западним истраживањима. Питања под бројем 5, 7 и 8 наглашавају психолошку страну поистовећености. За њих би се могло рећи да су сасвим у духу изворне поставке (део 1). Са друге стране, питања под 6 и 9 односе се на оцену заступљености скупних или личних интереса. За ову групу би се слободно могло рећи да представља одступање од изворне представе о страначком поистовећењу. Заступање интереса и самопоистовећење су доиста две различите ствари.

Јасно је да је посебност прилика у Источној Европи подстакла истраживаче на већа домишљања него на Западу. Тако је учинак био и веће одступање од изворног питања (део 2), а тиме је угрожена и сама теоријска поставка (део 1). Са друге стране, и добијени налази (део 3) били су веома различити. Из напомена датих уз источноевропска питања види се да што питање има развођенији облик, што се више односи на погледе и интересе, то је добијен и већи постотак потврдних одговора. И обрнуто, што је питање суженије на само поистовећење, то је постотак испитаника који су одговорили са «да» нижи.

Ова различитост у одговорима, у зависности од уобличења питања, примећена је и на Западу. Рецимо, Панел истраживање британских домаћинстава (ПИБС) питање страначког поистовећења постављало је у следећем облику: «Уопштено говорећи, да ли себе видите као приврженика неке од

---

²¹ Једна петина Руса, 1992. године, потврдно је одговорила на ово питање, док се њихов удео 1994. попео на трећину (Wueman et al. 1995: 604).

²² Неких 25% Руса потврдно је одговорило на ово питање (Colton 1996, 13-14).

²³ Истраживање је спроведено у Русији, Украјини и Литванији у три наврата (1992, 1995, 1997). После горњег питања, ако би испитаник на њега одговорио са «да», следило би питање «Која?». У трећем кораку испитаник је питан: «Колико се осећате блиским тој странци – веома, донекле, или мало?» Одговор на прва два питања по Милеру и сарадницима означава *странкаштво*. «Грађани који се психолошки поистовећују са странком могу бити означени као странкаши (partisans)». Они не морају нужно да буду чланови партија, већ је реч о «психолошком осећању да странка заступа нечије интересе». Милер и сарадници, међутим, нигде не помињу налазе добијене на основу трећег питања, дајући податке само на основу прва два. По њима, у Русији је било, редом по годинама истраживања (1992, 1995. и 1997), 16%, 52% и 61% страначких поистовећеника, у Украјини 12%, 28% и 27%, а у Литванији 33%, 61% и 70% (Miller and al. 2000).

странака» (a supporter of any particular party)»²⁴. У истраживањима је добијано осетно мање поистовећеника него што их је имао БИС са својим класичним питањем («Уопштено говорећи, да ли обично себе видите као конзервативца, лабуристу, либерала, или како?»). Стога су истраживачи ПИБС-а одлучили да у упитнику за 2001. годину поставе и своје и класично питање. Класично питање дало је 79% страначких поистовећеника, а њихово 50% (Clark et al., 2004:197). Дакле, наоко неважна измена у уобличињу питања, која се састојала само у томе да уместо приврженичког назива («конзервативац», «лабуриста», «либерал») стоји општија одредница («приврженик неке од странака»), довела је до тога да је сваки трећи испитаник другачије одговорио на питање о страначком поистовећењу²⁵.

Сличан налаз добијен је и у истраживању Блеза и сарадника (Blais et al., 2001). Они су, такође, сматрали да је питање о страначкој поистовећености у свом класичном облику поприлично упливно. «То је баш она врста питања за коју ми наше студенте учимо да их не постављају» (Blais et al., 2001:8). Јер, када се неко упита «да ли обично себе видите као конзервативца, лабуристу, либерала, или како?», прва претпоставка је да је он страначки поистовећен. Истина, оно «или како?» на крају реченице оставља испитанику са чврстим нестраначким ставом места за узмак. Али, многи испитаници у вези тога, ипак, нису чврстога става. У америчком изворнику, у самом питању су изричито наведени и «независни» («Уопштено говорећи, да ли обично себе видите као републиканца, демократу, независног, или како?»). Та реч је у британској верзији избачена, будући да она није политички одомаћена, као у САД. Мичигенци су своје «независне» затим питали: "Да ли видите себе као ближег Републиканској или Демократској странци?". Тако су добијали скупину «склоних непоистовећеника» (leaning nonidentifier), тј. испитаника који нису страначки поистовећени, али им је једна странка ближа од друге. Налаз из педесетих година показивао је да јако поистовећење у САД има 31-37% испитаника, слабо 37-42%, док је склоних непоистовећеника било 11-17% (Campbell et al., 1960:124). Оно је значајно због тога што су неки испитаници, у вишетапалним истраживањима, често клизили из скупине слабих поистовећеника у групу склоних непоистовећеника, и обратно. Очигледно да такви, колебљиви испитаници нису могли бити на одговарајући начин «ухваћени» у британском истраживању. То је отварало и недоумицу око упоредивости налаза (део 3) чак и из толико сличних земаља као што су САД и Британија.

²⁴ Ако је одговор «да», онда следи. «Мислите ли да сте ближи некој странци него другој», затим «Којој?» и на крају: «Да ли бисте себе могли назвати `веома јаким привржеником`, `јаким` или `не баш јаким привржеником` те странке?».

²⁵ Такође, када је канадски облик питања (број 2, у нашој листи) постављен у САД, добијен је осетно нижи постотак страначког поистовећења. Дакле, чак и замена одсечног «независни» са неодређенијим «ни једно од тога» показивала се значајним за опредељење испитаника (Johnston, 1992).

Отуда су Блез и сарадници одлучили да спроведу упоредно истраживање у САД, Британији и Канади (1996-1997). У њему је, осим класичног облика питања²⁶, постављено и «методолошки исправније» питање: «Видите ли обично себе као блиског некој странци? Која је то странка?» (Do you usually think of yourself as close to any particular party? Which party is that?)²⁷. У оваквом облику питања, дакле, остављала се могућност испитанику да лакше порекне ближи однос са ма којом странком. И, испитаници су ту могућност користили. За Британију се уобичајеним обликом питања добило 88,8% страначки поистовећених испитаника. Кад је питање постављено на нови начин тај постотак је пао на 49,1%. У Канади су одговарајуће бројке биле 68,9% и 37,7%, а у САД 68,4% и 58,6% (Blais et al., 2001: 10-11). Блез и сарадници су, такође, укрестили налазе из два начина испитивања. Добили су да се, у Канади и Британији, отприлике једна трећина јаких и умерених поистовећеника, када им је питање постављено на нови начин, спустило за степену ниже (јаки у умерене, а умерени у слабе). Што се тиче слабих поистовећеника, њихов већи део се спустио у скупину склоних непоистовећеника (Blais et al., 2001, 10-11).

Међутим, налази за САД били су изненађујући. Најпре, из горњих бројки се види да је и сам пад удела поистовећеника за САД био невелик. Износио је испод 10%, далеко мање него што је пад од 30% у Британији, или пак 31% у Канади. Одлучујуће је било то што су слабо поистовећени и у новом приступу остајали поистовећеници. Американци су, дакле, у много мањој мери него Британци или Канађани, у новом облику питања одустајали од страначке поистовећености и бежали у скупину непоистовећених. Тиме је још једном потврђено оно што се и дотад знало. Када је реч о страначком поистовећењу, «САД су ипак нешто посебно» (LeDuc, 1984: 432). То се види и ако упоредимо налазе старог и новог приступа по питању гласања (табела 5, урађена по Блезу и сар.). Амерички поистовећеници, утврђени и на стари и на нови начин, мање су гласали за друге странке него британски, а далеко мање него канадски страначки поистовећеници.

²⁶ Оно је у Канади, као што је већ речено, гласило: «Када размишљате о савезној политици, да ли обично видите себе као либерала, КС (Конзервативна странка – А. С), СНД (Странка нове демократије – А. С)..., или како?» (In federal politics, do you usually think of yourself as a Liberal, Conservative, N.D.P., Reform, Bloc Quebecois, or none of these?). Поистовећеници су питани: «Колико јаким либералом, конзервативцем, СНД... се сматрате – веома јаким, умерено јаким или не превише јаким? (How strongly Liberal, Conservative, N.D.P., Reform, Bloc Quebecois do you feel – very strongly, fairly strongly, or not very strongly?). Непоистовећеници су питани: «Мислите ли начелно о себи као о неком ко је мало ближи једној од савезних странака него другима? Која је то странка» (Do you generally think of yourself as being a little closer to one of the federal parties than the others? Which party is that?).

²⁷ Испитаник који би се овако страначки идентификовао, затим је питан: «Осећате ли се веома блиским тој странци, у извесној мери блиским, или не много блиским?» (Do you feel very close to this party, somewhat close, or not very close?). Испитаник који се није страначки поистовећетио питан је «Осећате ли се ипак мало ближим једној политичкој странци у односу на друге? Која је то странка?» (Do you feel yourself a little closer to one of the political parties than the others? Which party is that?).

Табела 5
*Уобичајени и огледни приступ: доследни гласачи и јачина страначког
 Поистовећења у САД, Британији и Канади 1996/7. (у %)*

Земља	снага странач. поистов.	истраживач. приступ	гласао за своју странку	гласао за другу странку	није гласао
САД	јако	уобичајени	80	2	17
		огледни	92	1	7
	умерено	уобичајени ²⁸	-	-	-
		огледни	77	8	16
	слабо	уобичајени	53	10	37
		огледни	63	15	22
Британија	јако	уобичајени	86	3	11
		огледни	80	10	10
	умерено	уобичајени	78	9	13
		огледни	74	13	13
	слабо	уобичајени	62	11	27
		огледни	58	21	21
Канада	јако	уобичајени	85	8	7
		огледни	86	8	6
	умерено	уобичајени	63	23	15
		огледни	70	14	17
	слабо	уобичајени	41	38	22
		огледни	26	38	36

Извор: Blais et al., 2001: 15-17

За САД се и по другим показатељима може рећи да у њима постоји знатно јаче и постојајне страначко поистовећење него у другим државама. Ле Дак је, на основу истраживања из седамдесетих, упоредио четири земље – САД, Британију, Канаду и Холандију. Постојаност страначког поистовећења у САД је била највиша (по земљама редом: 68%, 64%, 59%, 36%), гласање за друге странке најниже (15%, 20%, 24%, 21%), а повремено пребацивање у негласаче опет највише (31%, 15%, 16%, 15%; LeDuc, 1984: 432). Ле Дак је закључио да се «америчко изборно тело показује као јединствено по својој способности да повеже постојано страначко поистовећење са непостојаношћу у начину гласања, што је појава која није забележена ни у једном другом случају» (LeDuc, 1984: 435). Иако су многи очекивали да се слабљење страначког поистовећења настави, у САД је средином седамдесетих дошло до

²⁸ У старом приступу, испитаници у САД дељени су у само у две групе – јаки (strong) и слаби (weak) поистовећеници, док су у Британији и Канади они разврстани у три снапа: веома јаки (very strong), умерено јаки (fairly strong) и не превише јаки (not very strong). У новом приступу извршено је уједначавање.

зауостављања пада. Успостављена је нова постојаност, на десетак постотних бодова нижој равни него педесетих. И та постојаност траја све до данас (види табелу 1). У томе се са САД може поредити можда једино Британија²⁹.

Још један податак добро осликава посебност САД у односу на странаштво. Већ у првим истраживањима утврђено је да је чак 86% Американаца знало да наведе странку свога оца. Тај постотак је у другим земљама био далеко нижи. Рецимо, у Француској је износио свега 26% (Converse and Dureux, 1962). Јасно је да је уплив породичног наслеђа на гласање у САД био несравњиво велики, у поређењу са другим земљама. То је могло доћи само отуда што је једино Америка имала тако дугачко раздобље истоврсног двостранаштва – чак и у поређењу са Европом. Управо је то она посебност САД која је омогућила успостављање снажног механизма страначког поистовећивања.

* * *

Две се поуке одавде могу извући, бар када је реч о примени теорије о страначком поистовећењу на Србију.

Прво, треба бити ванредно опрезан када на Србију примењујемо теорије развијене на основу проучавања других друштава. Као што веле Нијеми и Вајсберг (Niemi and Weisberg, 1984: 402), потпуно је природно да ће, када се развије нека нова теорија, научници из других земаља похитати да је примене и на своје друштво. «Нажалост, то не мора увек да успе. Најпре, може се десити да је неизводљиво поставити упоредива питања на различитим језицима. Али, још већа је невоља у томе што постоје смислене разлике међу политичким устројствима, и што ове разлике могу да утичу на применљивост појмова у тим земаљама» (исто). Штавише, како је то у ревизионистичком жару приметила Александра Сајц, «није немогуће ни да све знање о бирачима у једној земљи у некој другој земљи једноставно уопште – не важи» (2002: 48). Јер, границе знања су условљене и «самом природом емпиријских генерализација на којима се познавање изборног понашања најчешће заснива» (исто).

Представа о страначком поистовећењу (део 1) развијена је у САД. Тамо је она добро «радила» – као што и сада њено коришћење има учинка. Већ њена примена на земље истог говорног подручја (Британија, Канада,

---

²⁹ Прво истраживање (БИС), након избора 1964, показало је да 95% Британаца себе поистовећује са неком странком. Готово четири десетлећа доцније, иста кућа, након избора 2001, налази да је удео бирача са страначком идентификацијом пао на 84% (Clark et al., 2004:177). Дакле, пад није већи од десетак постотних бодова, што је једнако паду и у случају САД. (Пад се у Британији одиграо пре свега услед смањења страначки поистовећених конзервативаца. У првом истраживању било је 43% лабуриста и 40% конзервативца, док је либерала и других страначких поистовећеника било 12%. У последњем, конзервативаца је било свега 24%, лабуриста готово исто као и пре (44%), док је удео испитаника који су се поистовећивали са Либералним демократама и осталим странкама остао приближно исти као некада за Либерале и остале (15%) (Clark et al., 2004:177)).

Аустралија), донела је извесне тешкоће везане како за само питање (део 2), тако и за добијене налазе (део 3). Те тешкоће су се још више увећале применом теорије на Континенту (Француска, Немачка, Холандија), дакле у друштвима другог језика, нешто другачијег политичког устројства и доста различитог политичког наслеђа. Коначно, најупитнијом се показала примена теорије на истоку Европе, у друштвима тек уведеног вишестраначја. Невоља се ту није јављала само због језичких тешкоћа приликом постављања питања (део 2). Она је долазила и због суштинске непримењивости основне теоријске поставке (део 1). Наиме, да бисте истраживали страначко поистовећење оно мора претходно да постоји. Али, за његово успостављање потребно је време. А њега у Источној Европи није било довољно.

Утврђивање страначког поретка дуготрајан је и мучан процес (Lipset and Rokkan 1967; Huntington 1973; Mainwaring and Scully 1995). Већ класичан зборник Липсета и Рокана (Lipset and Rokkan, 1967) помиње деценије неопходне како би странке сазреле, а са њима и страначко устројство. Тек зреле странке дају постојани политички поредак (Huntington, 1973: 423; према Гоати, 2004:187). А само постојани политички поредак створиће услове за страначко поистовећивање. Да би се странке уопште учврстиле, према неким мишљењима, неопходно је да бар четири пута успешно учествују на државним изборима³⁰. То је, у постојаним политичким условима, неких шеснаест година³¹. Тек након тога може започети поступак дубље вишестраначке социјализације. У Источној Европи, према многим увидима (Reddaway 1994; Rutland 1994; Ordeshook 1995; Ordeshook and Shvetsova 1997; Shevtsova and Bruckner 1997), током деведесетих тај поступак још није био озбиљније ни започео.

Србија у том погледу није никакав изузетак. Њена страначка позорница се и дан данас није до краја уобличила. За неке странке – попут Г17 или ПСС – још увек се не зна да ли су «странке светлаци» (flash party) или су трајнија политичка појава. Друге, са нешто дужом повешћу – попут ДСС, СПО или СПС – у овом тренутку су доста ослабиле, тако да се не зна хоће ли се у будућности, можда, угасити или ће се ипак успети очувати. Тек две странке данас имају довољно велико језгро чврстих присташа – ДС и СРС. Засада се само у тим језгрима може развити страначко поистовећење. Али, за то је потребно време и каква таква политичка постојаност.

Друга поука тиче се самог начина истраживања. Облик појединог питања може се прилагођавати месним приликама. Али, постоје извесне границе преко којих прилагођавање прераста у одступање од изворне теоријске

³⁰ То је, рецимо, процена Роуза и Мекија, заснована на проучавању политичког живота у 19 земаља постојане демократије и праћењу повести три стотине странака (Rose and Mackie, 1988; према Гоати, 2001:159).

³¹ Четири изборне утакмице се у непостојаним приликама могу одиграти и у краћем времену. Али, то су непостојане прилике, а оне не делују уравнотежујуће на страначку позорницу.

поставке. Када је изборно понашање у питању, те су поставке често много више везане за појединачна друштва него у неким другим дисциплинама³². Отуда се прилагођавање увек мора вршити тако да се имају у виду све нарочитости оне изворне теоријске поставке. Без тога истраживачка грађа губи на упоредивости. А истраживач остаје без могућности да, уз ваљан опис, захваљујући теорији може да пружи и нешто драгоцене – ваљано објашњење.

НАВЕДЕНИ РАДОВИ:

- Антонић, Слободан (2003): *Нација у струјама прошлости: огледи о одрживости демократије у Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- (2005): «Изборна колебљивост у Србији: поређење и објашњење» (рукопис).
- Гоати, Владимир (1994): «Демократска транзиција у Србији (1990-1994)», *Гледишта*, год. 35, бр. 1-6, стр. 5-22.
- (2001[1999]): *Избори у СРЈ од 1990. до 1998: воља грађана или изборна манипулација*, 2. допуњено издање (прво издање 1999. године). Београд: Центар за слободне изборе и демократију.
- (2004): *Партије и партијски системи у Србији*. Ниш: Одбор за грађанску иницијативу.
- Милошевић, Јасна (1997): «Страначка идентификација као чинилац изборног одређења» *Српска политичка мисао*, бр. 3-4, стр. 133-154.
- Михаиловић, Срећко (1991): «Избори '90: мњење грађана Србије», у: С. Михаиловић и В. Гоати (ур.), *Од изборних ритуала до слободних избора: сондажа јавног мњења уочи првих вишестранаких избора у Србији*, стр. 27-126. Београд: Институт друштвених наука.
- (1992): «Прилог анализи одредница изборног понашања», *Гледишта*, год. 33, бр. 1-6 стр. 129-139.
- (1994): «Парламентарни избори 1990, 1992. и 1993», *Гледишта*, год. 35, бр. 16, стр. 33-42.
- (1996а): «Социјално утемељење политичких странака», *Социолошки поглед*, год. 30, бр. 3, стр. 293-312.
- (1996б): «Страначки идентитет и изборне оријентације грађана Југославије», *Гледишта*, год. 37, бр.1-2, стр. 69-89.
- (2000): «Политичка и страначка идентификација»; у: С. Михаиловић (ур.), *Јавно мњење Србије, Између разочарања и наде*, стр. 43-64. Београд: Центар за проучавање алтернатива.
- Пантић, Драгомир (1994): «Вредносне оријентације бирача у Србији», *Гледишта*, год. 35, бр. 1-6, стр. 56-81.
- (1997): «Вредности бирача у Србији», у: *Партијски мозаик Србије 1990-1996*, ур. В. Гоати, стр. 111-144. Београд: Београдски круг и АКАПИТ.

---

³² «Једна је ствар да се подаци прикупљају уз преузимање елемената из западних модела, укључујући и формулације питања у упитницима, али је потпуно друга ствар да се тумаче резултати, одговори бирача-испитаника, као да су добијени у јасно структурисаном друштвеном и политичко-страначком, упоредивом контексту» (Сајц, 2002: 50).

- Сајц, Александра (2002): "Изборни апстиненти против фасадне демократије: прилози за разумевање избора у Србији", *Нова српска политичка мисао*, год. 9, бр. 1-4, стр. 47-66.
- Славујевић, Зоран (1997): «Партијска идентификација и бирачко тело», у В. Гоати (ур.), *Партијски мозаик Србије (1990-1996)*, стр. 89-109. Београд: Београдски круг и АКАПИТ.
- (2002): «Партијска идентификација грађана пре и после избора 2000. године», у *Партијска сцена Србије после 5. октобра 2000*, ур. Владимир Гоати, стр. 195-226. Београд: Институт друштвених наука.
- Abramson, P. R., J. H. Aldrich, P. Paolino and D. Rohde (1992): 'Sophisticated Voting in the 1988 Presidential Primaries', *American Political Science Review*, 86, 55–69;
- Berelson, Barnard R., Paul F. Lazarsfeld, and William N. McPhee (1954): *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*. Chicago: University of Chicago Press.
- Belknap, Georg and Angus Campbell (1952): «Political Party Identification and Attitudes toward Foreign Policy», *Public Opinion Quarterly*, No. 15, pp. 601-23.
- Campbell, Angus, Gerald Gurin, and Warren E. Miller Miller (1954): *The Voter Decides*. Evanston, Ill.: Row, Peterson.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, and Donald E. Stokes (1960): *The American Voter*. New York: Wiley.
- (1966): *Elections and the Political Order*. New York: Wiley.
- Campbell, James E., Mary Munro, John R. Alford, and Bruce A. Campbell (1986): "Partisanship and voting". In Samuel Long (ed.), *Research in Micropolitics*. Greenwich: JAI Press.
- Catt, Helena (1996): *Voting Behaviour: A Radical Critique*. London and New York: Leicester University Press.
- Clarke, Harold D., David Sanders, Marianne C. Stewart, Paul F. Whiteley (2004): *Political Choice in Britain*. Oxford: Oxford University Press [Chapter 6 The Dynamics of Party Identification http://www.essex.ac.uk/bes/bookfiles/Sanders-ch06.pdf](http://www.essex.ac.uk/bes/bookfiles/Sanders-ch06.pdf)
- Colton, Timothy (1996): «Ivan Ivanovich Picks a President: Aspects of Public Choice». Presented at the annual meeting of the *American Association for the Advancement of Slavic Studies*, Boston.
- Converse, Philip E. (1964): "The Nature of Belief System in Mass Publics", in *Ideology and Discontent*, ed. David E. Apter, New York: Free Press.
- Converse, Philip E. and Georges Dupeux: (1962): "Politicization of the Electorate in France and the United States", *Public Opinion Quarterly*, vol. 26, pp. 1-23.
- Crewe, Ivor (1981): «Electoral Participation», in David Butler, Howard R. Penniman, Austin Ranney (eds.). *Democracy at the Polls: A Comparative Study of Competitive National Elections*. Washington DC: American Enterprise Institute.
- Drummond, Andrew (2002): «Electoral Volatility and Party Decline in Western Democracies: 1970-1995», Center for the Study of Democracy (University of California, Irvine), Paper 0202, <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1015&context=csd>
- Evans and Whitefield (1995): "The Politics and Economics of Democratic Commitment: Support for Democracy in Transition Societies", *British Journal of Political Science*, 25, 1995: 485-514.

- Huntington, Samuel P. (1973): *Political Order in Changing Societies*. New Haven and London: Yale University Press.
- Jenssen, Anders Todal, (1999): «All That is Solid Melts into Air: Party Identification in Norway». *Scandinavian Political Studies*, Vol. 22 Issue 1.
- Johnston, Richard (1992): «Party identification measures in the Anglo-American democracies: a national survey experiment». *American Journal of Political Science* 36: 542–559.
- Lazarsfeld, Paul F., B. R. Berelson, and H. Gaudet (1948): *The People's Choice: How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign*, New York, Columbia Univ. Press.
- LeDuc, Lawrence (1984): «The dynamic properties of party identification: a four-nation comparison», in Richard G. Niemi and Herbert F. Weisberg (eds.) *Controversies in Voting Behavior*. 2nd ed., pp. 424-436. Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc.
- Lipset, Seymour Martin, and Stein Rokkan (eds.) (1967): *Party Systems and Voter Alignment*. New York: Free Press.
- Mainwaring, Scott, and Timothy Scully (eds.) (1995): *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Miller, Arthur H., Gwyn Erb, William M. Reisinger, Vicki L. Hesli (2000): »Emerging Party Systems in Post-Soviet Societies: Fact or Fiction?», *Journal of Politics*, May, Vol. 62, Issue 2.
- Niemi, Richard G. and Weisberg, Herbert F. (1984): «Is party identification meaningful?» in Richard G. Niemi and Herbert F. Weisberg (eds.) *Controversies in Voting Behavior*. 2nd ed., pp. 393-405. Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc.
- Niemi, Richard G., G. Whitten and M. N. Franklin (1992): 'Constituency Characteristics, Individual Characteristics and Tactical Voting in the 1987 British General Election', *British Journal of Political Science*, 22, 229–54.
- Norpoth, Helmut (1984): «Party identification in West Germany: tracing an elusive concept», in Richard G. Niemi and Herbert F. Weisberg (eds.) *Controversies in Voting Behavior*. 2nd ed., pp. 437-455. Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc.
- Ordeshook, Peter C. (1995): "Institutions and Incentives", *Journal of Democracy* 6(2): 46-60.
- Ordeshook, Peter C., and Olga Shvetsova (1997): "Toward Stability or Crisis?" *Journal of Democracy* 8(1): 27-42.
- Percheron, Annick and M. Kent Jennings (1984): «Political continuities in French families: a new perspective on an old controversy», in Richard G. Niemi and Herbert F. Weisberg (eds.) *Controversies in Voting Behavior*. 2nd ed., pp. 377-389. Washington D.C.: Congressional Quarterly Inc.
- Reddaway, Peter (1994): "Instability and Fragmentation", *Journal of Democracy* 5 (2): 13-19.
- Rose, Richard (1995): «Ex-communists in Post-communist Societies», *Studies in Public Policy* No. 253, University of Strachclyde, Glasgow
- Rose Richard and Ian McAllister (1990): *The Loyalties of Voters: A Lifetime learning Model*. London: Sage.
- Rose, Richard and Thomas Mackie (1988): «Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-off Facing Organization», in: Key Lawson and Peter Markl (eds.), *When Parties Fail*. Princeton: Princeton University Press).

- Rose, Richard, and William Mishler (1998): "Negative and Positive Party Identification in Post-Communist Countries." *Electoral Studies* 17(2): 217-34.
- Rosema, Martin (2003): «Partisanship, causal heterogeneity, and strategic voting: Three key issues for modelling vote choice in Europe», Paper presented at the ECPR Joint Sessions Edinburgh, 28 March – 2 April 2003, Workshop 26: Modelling electoral choice in Europe in the twenty-first century. http://www.bbt.utwente.nl/leerstoelen/pol/lijt_medewerkers/Rosema/Edinburgh.pdf.
- Rutland, Peter (1994): "Has Democracy Failed in Russia?", *The National Interest* 38 (Winter): 312.
- Särilvik, Bo and Ivor Crewe (1983): *Decade of the Dealignment*. London: Cambridge University Press.
- Shevtsova, Lilia and Scott A. Bruckner (1997): "Where is Russia Headed? Toward Stability or Crisis?", *Journal of Democracy*, 8 (January): 12-26.
- Stephenson, Laura B., Thomas J. Scott, Allan Kornberg (2004): «Slip, Sliding Away or Le Plus Ç Change...: Canadian and American Partisanship in Comparative Perspective, *American Review of Canadian Studies*, Summer, Vol. 34, Issue 2.
- White, Stephen, Richard Rose and Ian McAllister (1997): *How Russia Votes*. Chatham – New Jersey: Chatham House Publishers.
- Wyman, Matthew, Stephen White, Bill Miller, and Paul Heywood (1995): "Public Opinion, Parties and Voters in the December 1993 Russian Elections." *Europe-Asia Studies* 47(June): 591-614.

Slobodan Antonić
Faculty Philosophy
Belgrade

S u m m a r y

PARTY IDENTIFICATION: THE CASE OF SERBIA

In the introduction the question is asked: why, in Serbia, both enormous electoral volatility and widespread party identification are registered simultaneously. The problem is that, according to the original theory, they could not both be present at the same time. In the second part of the article, the basic theory of party identification is described. The third part describes the way that party identification has been explored in Serbia. The conclusion is that there are certain deviations from the original theory. The final part is dedicated to some dilemmas concerning the applicability of party identification theory outside the United States, and several suggestions on Serbia are introduced.

Key words: electoral volatility, party identification, research procedures, voting behavior, East Europe.